

SREBRNE NAUŠNICE NEPOZNATIH JAPODSKIH RADIONICA

u splitskom Arheološkom muzeju

DUJE RENDIĆ-MIOČEVIĆ

U prehistorijskoj zbirci Arheološkoga muzeja u Splitu čuva se nekoliko rijetkih i vrlo zanimljivih primjeraka srebrna nakita, nepoznata porijekla, koji nije još nigdje objelodanjen. Ovaj je nakit u muzejsku zbirku mahom dospio nabavkom od privatnih sakupljača, a potječe nesumnjivo iz nalazišta izvan današnje Dalmacije. Veći dio tih predmeta nabavljen je još prije zadnjega rata, i o njima nemamo u inventarima nikakovih podataka, što u znatnoj mjeri umanjuje vrijednost ovih zaista jedinstvenih primjeraka.

Među predmetima koji sačinjavaju ovaj nakit posebno mjesto zauzimaju naušnice, koje se ističu originalnošću ukrašavanja, izvedena u raznim tehnikama, od kojih su neke za ova naša područja i za ovo doba još dosta rijetke i izuzetne. Naročito su zanimljive među tim naušnicama nekoje, koje i pored jasno izražene individualnosti u pogledu oblika i osnovne zamisli povezuje sličan način ukrašavanja pozlaćenim iskucanim trakama i lateralnim dekorativnim aplikama. I ako nam, kako je rečeno, nije poznato porijeklo ovih naušnica, koje danas stoje potpuno izolirane u čitavoj prehistorijskoj baštini naših krajeva, može se ipak s dosta vjerojatnosti — na osnovi nekih drugih analogija, tehnoloških i dekorativnih podudaranja — ustanoviti barem približno područje njihova nalaza, a vjerojatno i samog postanka.

Dajući ovdje opis spomenutih naušnica, nastojat ćemo ukazati na neke uočene analogije, tražeći putove za lokaliziranje njihovih radionica, no bez pretenzija i namjere da već sada, samo na osnovi ovog nedovoljnog materijala, stvorimo neke definitivne zaključke i sudove.

1. Oblučasta naušnica s jantarskim zrnom

U muzejsku zbirku dospjela je samo jedna ovakva naušnica, bez svoga para (inv. br. N 1682). Njene su dimenzije slijedeće: dulj. od kraja do kraja oblučaste karičice 4,8 cm (od vanjskih strana

lateralnih aplika 5,2 cm), vis. bez jantarskog zrna 3,5 cm. Veličina jantarskog zrna $3,5 \times 1,6$ cm. Težina 13,33 gr.

Naušnica (T. I sl. 1 a, b; T. III sl. 1) je dosta jednostavna oblika: Na polukružnu masivnu karičicu od srebra¹ — promjera 2,5 mm — koja je s oba kraja luka, u visini gotovo do jedne trećine, gusto obavijena tankom srebrnom žicom (pr. 0,5 mm), vezuje se vodoravno postavljena žica (pr. 0,9 mm), na koju je nadjeveno veliko jantarsko zrno, čunjasta oblika,² sa zaravnanom gornjom površinom. Na krajevima oblučaste karičice — koja je s obje strane fiksirana — pričvršćene su, uspravno postavljene, dvije srebrne aplike u obliku rozete, koje s vanjske strane zakriljuju neugledan spoj krajeva karičice sa žicom koja nosi jantarsko zrno. Rozete (pr. 1 cm) se nisu obje sačuvale: dok je jedna nadjena posve čitava, od druge se sačuvao samo dio sredine unaokolo fiksna masivna zrna — upravo zakovica s velikom jagodičastom glavicom — kojom je perforirana rozeta bila pričvršćena uz karičicu. Sačuvana rozeta, kojoj sredinu također ispunja kugličasta jagoda zakovice ima osam latica u obliku okruglih reljefnih ispupčenja (bobica), nastalih — kao negativan otisak — iskucavanjem. Obadvije rozete bile su, kao i ostali aplicirani dijelovi na naušnici, pozlaćene te se ostaci ove pozlate još i sada vrlo dobro vide.

Jantarsko zrno, u obliku odozgo zaravnana čunja, sa donje je strane rebrima podijeljeno u pet približno jednakih uzdužnih polja te naliči površini dinje (melon-ornament). Ono je uzdužno i poprijeko okovano uskim trakama od srebrna, pozlaćena lima (širina 6 mm), koje se na gornjoj i na donjoj strani, po sredini, križaju. Veća, uzdužna traka sa donje strane ide preko one poprečne, dok je ova — barem koliko se iz sadašnjeg stanja naušnice daje zaključiti — takav položaj imala na gornjoj površini. Provlačeci se tako naizmjenično jedna kroz drugu, one su davale još šarolikiji izgled naušnici, i više je dolazila do izražaja plastika ukrasnog zrna. (Kod naušnica koje niže opisujemo [2] ovaj obruč ide sa vanjske strane, pričvršćujući tako uzdužnu traku, koja je po svom položaju labilnija, uz »čunj« naušnice.) Kod ovog primjerka, kako je rečeno, uspravni obruč nema tu funkciju, koju zapravo vrši jedna metalna igla; idući sredinom jagode — odozgo dolje — ona pričvršćuje istodobno obje trakaste aplike uz jantarsko zrno. Po jedna mala rupica u središtu, gdje se ove dvije trake križaju — na gornjoj i na donjoj

¹ Naušnica je oblikom nalik na poznate fibule tipa *ad arco semplice* (up. oblik gudala naših narodnih gusala), s tom samo razlikom da je ovdje jantarsko zrno — koje se kod imenovanih fibula katkada javlja na luku — na vodoravnoj prečki, koja donekle odgovara tamošnjoj stremenici.

² Poznat je tip fibula sa sličnom jagodom (ne samo jantarskom), koje oponašaju »čunj« sa t. zv. čunjastih (*a navicella*) fibula. Ove se fibule smatraju mladima od ovih drugih, iako po svojoj jednostavnosti odaju primitivniji rad. Sr. članak S. Reinacha u Daremberg-Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, T. II, 2, s. v. *fibula* (str. 1106; v. sl. 2990).

površini — daju pretpostaviti, da je spomenuta igla završavala na oba kraja proširenom glavicom, koja je s donje strane barem — kako to vidimo i na jednoj od naušnica oblika čunja — vjerojatno imala izgled aplicirane kalote (Sr. slične igle-zakovice u središtu rozeta). Obje ukrasne trake prilično su sačuvane, iako su na par mjestâ oštećene; nedostaje samo na gornjoj površini jedan krak uzdužne trake, od središta prema sačuvanoj rozeti. Trake su ukrašene jednostavnim ornamentom, izvedenim u tehnici iskucavanja: niz zrnastih ispupčenja, koja idu sredinom polja, uokviruje profilacija od gusto izvedenih kosih zarezâ u negativnom, reljefnom odrazu.

Nepomičnost karičice, oko rubova koje je pričvršćena ravna žica što nosi jantarsko zrno, a k tome i žičani namot na njenim krajevima, znak su da se ova naušnica mogla nositi samo obješena o drugu karičicu, odnosno o kosu ili vrpču oko glave, a nije isključeno da se nosila i kao običan privjesak ili ukrasni predmet uz drugi neki dio tijela. Čini se, međutim, da na njoj ipak možemo otkriti tragove nekog mehanizma, ali nam ovaj danas nije više jasan. Oba naime kraja oblučaste karičice završavaju u nejednoliko proširenje (ono pod sačuvanom rozetom dosta je veće i zatvara se u spljošten obruč, koji na jednom kraju čini koljeno, reklo bi se kao za zadržavanje igle?), o koje se zaustavlja namot žice-nosača jagode. Kako je ovo proširenje na suprotnoj strani (na slici desno) bilo neznatno, to je oko njega, a pod samom rozetom, načinjen poseban limeni obruč, koji je u stanovitom smislu pokretan.

Analogija našoj naušnici, kako je naprijed rečeno, nema, utoliko da bi joj našli odgovarajuću sličnost među poznatim naušnicama prethistorijskog nakitnog repertoara. Ali, ako takovih analogija nedostaje u ovoj vrsti nakita, mogli smo ih jasno zapaziti kod nekih primjeraka najtipičnijeg prethistorijskog nakita, fibulâ, koje — kao nosioci stila te vremenske i etničke determinacije — često rješavaju pitanje kronologije i drugih atipičnih proizvoda materijalne kulture. Jednu takovu fibulu objelodanio je V. Čurčić u Glasniku Zemaljskog muzeja u B. I H. X (1898) u svom izvještaju o japodskoj nekropoli u Ribiću kraj Bihaća (str. 643, sl. 23).³ Ova ribička fibula je takodjer od srebra, a predstavlja poznati tip japodskih kopči s dvije spirale, spojene žicom, na koju je nadjeveno jajoliko jantarsko zrno. Fibulâ ovoga tipa, ali od bronce, našlo se i u drugim japodskim nalazištima kao u Jezerinama⁴ (Pritoka kod

³ *Ravna grobišta Iapoda u Ribiću kod Bihaća*, str. 627 i d. Sr. isti izvještaj u *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, VII, 1900, str. 3 i d. (*Ein Flachgräberfeld der Iapoden in Ribić bei Bihać*, sl. 25). Sr. i članak R. Bižić, *Pregled preistorijskih fibula Bosne i Hercegovine* (Glasnik Zem. muzeja B. H., N. S. VI, 1951, str. 281 i d.; v. T. III, sl. 39).

⁴ Sr. Radimsky, *Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća* (Glasnik Zem. muzeja B. H. V, 1893, str. 37, 237, 369, 575 i d. Sr. isti izvještaj u *Wiss. Mitth. aus B. H. III, 1895 (Die Nekropole von Jezerine in Pritoka bei Bihać)*, str. 248 i d.

Bihaća) i Prozoru.⁵ Spomenuta ribička fibula ima — kao i naša naušnica — jantarsko zrno (koje je također rebrima izbrazdano à la melon) okovano unakrst trakama od iskucana srebrnog lima (v. crtež na našoj Tabli I 2). I kod nje uzdužna traka (barem sa strane koja je iz priložena crteža vidljiva) ide preko one manje poprečne, i obje su na sličan način u sjecištima pričvršćene okrajcima jedne igle, koja ide sredinom jagode. Ornament trakâ na ovoj fibuli nešto je drugačiji od onoga na našoj naušnici, ma da se sastoji od istih jednostavnih elemenata: nizovi reljefnih zrna, s obje strane vrpce, ovdje su spojeni odgovarajućim nizom ravnih, isto tako reljefnih prutića.

Fibule s jantarom iz nekropola na gornjoj Uni nađene su uglavnom sa srednjo-latenskim fibulama, ali se one zbog svojih specifičnosti smatraju lokalnim varijantama tamošnjih radionica,⁶ djelovanje kojih stoji na prijelazu iz srednjeg- u kasno-latenski period. S takovim datiranjem slaže se potpuno i nalaz spomenute srebrne fibule iz Ribića, čija je nekropola nešto mlađa od one u Jezerinama i ide pretežno u kasno-latenski period.⁷ Dapače, njen nalaz u istom grobu — urni (br. 152) zajedno s rimskom fibulom tipa charnier (»na baglamu«), nesumnjivo govori za prilično kasno datiranje ove fibule, u vrijeme kad je već i u te krajeve bio dopro i stao se osjećati utjecaj kulture Apeninskog poluotoka. Čini nam se stoga, da ova rijetka pojava okivanja jantarskih zrna, koju smo u ovom obliku zasad mogli zapaziti samo na spomenutoj fibuli i našoj naušnici — a koja se, kako ćemo upravo vidjeti, jednako primijenjivala i na plemenite metale — predstavlja također jednu od specifičnosti ovih radionica, odraz razvijenijeg estetskog osjećaja i kvalitetnije umjetničke proizvodnje, a naročito u obradi srebra, po kojoj su mnogi krajevi današnje Bosne na glasu već od naj-davnijih vremena. Ovi krajevi ostavili su — kako je poznato — baš uslijed toga, relativno najveću količinu srebrna nakita, čija produkcija u prehistorijskim epohama predstavlja još uvijek pravu rijetkost.

I među drugim raznim nakitom, u kojem dominiraju svakovršni privjesci, aplikе, fibule i naušnice, ima zanimljivih detalja koji imaju analogija s pojedinim dijelovima naše naušnice. Tako, na primjer, u poznatom depotu srebrna nakita iz Štrbaca u istočnoj Bosni nalazimo veću količinu samostalnih rozeta, koje veoma nalikuju rozetama na našoj naušnici.⁸ Napravljene istom tehnikom iskucavanja, one se od naših razlikuju jedino po tome što, umjesto osam latica, koliko ih imaju rozete na našoj naušnici, imaju redovito

⁵ Sr. Ljubić, *Popis Arheologičkoga odjela nar. Zem. muzeja u Zagrebu*, I, Zagreb 1889 (T. XX, sl. 83).

⁶ R. Bižić, *Pregled preistorijskih fibula...* (str. 293).

⁷ V. Čurčić, c. dj. — V. našu bilj. 2.

⁸ Sr. M. Hoernes, *Srebrni pokladni nalazak iz Štrbaca u Bosni* (Glasnik Zem. muzeja B. H. XIII, 1901, str. 527 i d. (v. str. 533, sl. 16, 17).

šest, i što im je i sredina iskucana u jednom komadu s cijelom rozetom. Funkcija ovih rozeta, koje su različite veličine (pr. 2,9 do 8 cm; vis. 0,8 cm), nije nam poznata, ali njihov broj u samom ovom nalazu svjedoči o širokoj primjeni ovih ukrasnih predmeta. Obzirom na našu naušnicu, zanimljivo je napomenuti, da su srebrni ukrasni predmeti u japodskim radionicama (Ripač, Jezerine, Ribić) često bili pozlaćeni (pozlaćivanje srebrnih predmeta nalazimo u većem obimu na importiranom grčkom nakitu i predmetima iz Trebeništa i Budve, preko kojih se nesumnjivo, uz ostala središta i ekspoziture grčke kulture na periferiji ilirskih krajeva, vršio znatan utjecaj na »zlatarsku« produkciju ilirskih područja).

Upotreba pozlaćenih traka, a tako i pozlaćenih aplika, kao ukrasni motiv na predmetima ovih mlađih ilirskih — ili ilirsko-keltskih — radionica, mora da je bila dosta obljubljen, iako je zasa da na ovom području dokumentiraju samo rijetki primjerci (uglavnom naušnice koje ovdje obrađujemo). Između ovih dvaju tipova vjerojatno još stoji čitav niz proizvoda, koji nam danas nisu poznati. Naušnice čunjasta tipa s figuralnim aplikama nesumnjivo predstavljaju razvijeniju produkciju i veći umjetnički domet od opisane naušnice s jantarskim zrnom, ali je isto tako nesumnjiva činjenica, da ova posljednja — iako možda mlađa — predstavlja daljnji korak u povezivanju s bogatim tradicijama ilirskog, odnosno japodskog nakitnog obrta.

2. Čunjaste naušnice s figuralnim aplikama (maskama)

U prethistorijskoj zbirci Muzeja čuvaju se dvije ovakove naušnice, koje nesumnjivo predstavljaju par (inv. br. N 1663, 1664). Obzirom na to da je naušnica N 1664 kompletnije sačuvana, dajemo ovdje njene dimenzije: dulj. bez aplika 3,5 cm (s aplikama 4 cm), vis. »čunja« bez aplika 3 cm (od vrha aplika 3,5 cm), deblj. »čunja« po sredini 1,2 cm (pri krajevima 0,5 cm). Težina naušnice N 1663 iznosi 5,3 gr, a one N 1664 7,5 gr.

Naušnice su izradene potpuno od srebra i imaju oblik čunja (kahnförmige, a navicella)⁹ s ponešto produženim i izdignutim krajevima. (T. II, sl. 1, 2; T. III, sl. 1—3.) I jedna i druga nađene su bez karičice, tako da nam njihov oblik danas nije poznat. Vjerojatno je ova predstavljala običnu zakrivljenu iglu, kakovu vidimo na čunjolikim naušnicama iz Erduta i Radolišta koje je nedavno publicirao Z. Vinski,¹⁰ ali za njen mehanizam moramo na našim

⁹ Ovom su tipu vrlo slične one koje imaju pijavičasti oblik (*a sanguisuga*), s kojima se — naročito kod fibula — često i zamjenjuju.

¹⁰ Z. Vinski, *Zwei kahnförmige Ohrringe aus Erdut in Kroatien* (Poseban otisak iz *Jahrbuch für kleinasiatische Forschung*, I, 1950, sv. 1 [v. T. VIII 1—4]), V. i recenziju ovoga članka od J. Korošca u *Arheološkom Vestniku* III/2, 1952, str. 315 i d.

naušnicama pretpostaviti još neke dijelove na vrhovima čunja, koji se nisu sačuvali.¹¹

»Čunj« je oblikovan spajanjem dviju, kako izgleda nezaletovanih, srpastih i zaobljenih lama; njihovo središnje proširenje formira trbuh »čunja«. Vanjskim, t. j. donjim rubom čunja, dakle uzduž spoja dviju lama, teče pozlaćena traka od srebrna lima (šir. 5,5 mm), koja s jedne strane fungira kao njihova spojnica — njen ornament je zato i prilagođen tim oblicima — a s druge, zajedno s ostalim aplikama, predstavlja njen glavni ukras. Ova traka pričvršćena je uz naušnicu trima naročitim obručima načinjenim također od pozlaćena srebrna lima. Traka od koje su ovi obruči načinjeni nešto je šira od prije spomenute (7,5 mm) i od nje se, kako ćemo vidjeti, razlikuje i u ornamentu. Najveći je srednji obruč, koji ide sredinom trbuha, dok su dva lateralna, koji imaju gotovo vodoravan položaj (oni strše izvan krajeva samoga čunja), i nose figuralne aplike, znatno manja. Za razliku od opisane naušnice s jantarskim zrnom, ovdje srednji, uspravni, obruč — koji s glavnom trakom opetuje na donjoj strani poznati motiv križnog ukrasa — ima posebnu, aktivnu funkciju, koju tamo nije imao. Na sjecištu dviju traka, dakle na samom dnu naušnice, pričvršćena je uz ovaj obruč masivna srebrna bobica polygonalnih zaobljenih linija i malo spljoštena (promj. 5 mm, vis. 3,5 mm), koja zgodno akcentuira zamišljeni kraj naušnice. Izgleda da je ova bobica imala još nekakav nastavak (figuralni?), jer na donjem kraju vidimo tragove loma.

Aplicirane trake veoma su jednostavno ornamentirane. Taj ornament, ma da uvijek koristi isti siromašni repertoar zarezana i prutića, nije istovjetan na svim trakama. Glavna traka, koja ide vanjskim rubom čunja, ima relativno nešto bogatiju dekoraciju, koja je zapravo prilagođena funkciji što je ona ima kao spojnica njegovih dijelova. Zanimljivo je, da je ornament ovih traka ljepše izveden na naušnici N 1663 nego na onoj 1664, iako nema sumnje da ova dva primjerka sličnih naušnica predstavljaju par. Ovaj ornament sastoji se od uske reljefne trake po sredini (sa stražnje strane joj odgovara žlijebić u kojemu se sastaju spojevi dijelova čunja) — izvedene u tehnici iskucavanja — od koje s jedne i druge strane ide niz paralelnih kosih linija, koje su dane u tehnici graviranja. Čitav ovaj ornament, koji naliči u osnovi ribljoj kosti ili jelinoj grančici, uokviren je na krajevima dvjema kontinuiranim linijama, također samo ugraviranim. Dok su na traci naušnice N 1663 kose linije veoma guste i pravilno izvedene, one su na naušnici N 1664 dosta rijetke i ne sasvim precizne, te zatvaraju s obje strane niz nejednakih i nepravilnih rombova. Ornament traka koje

¹¹ Na lateralnim aplikama, s unutarnje strane, ostali su tragovi letovanja onih dijelova, koji su negda odozgo zatvarali sada šuplje krajeve čunja, a koji su istodobno nosili karičicu. Na jednoj apliki nalazimo te tragove — što je neobično — i na vanjskoj strani gdje je maska.

se zatvaraju u obruče nešto je drugačiji i, što je naročito zanimljivo, nije kod obje naušnice izveden u istoj tehnici. U osnovi on je na njima isti: dvije bočne prutičaste trake, iskucane u reljefu, nokviruju niz dvostrukih zarezah, koji su na naušnici N 1663 izvedeni u obliku trokuta (sa vrhom okrenutim prema vani) — također u tehnici iskucavanja — dok su oni na naušnici N 1664, koja — kako smo vidjeli — odaje i inače manje precizan rad, dani kao obični linearni urezi, dosta nepravilno poredani. Šteta je, da se na tehnički dotjeranijoj naušnici N 1663 nije sačuvao srednji uspravni obruč, koji teče oko trbuha »čunja«, ali je posve opravdano i tu očekivati istu tehniku (iskucavanja) kao i na lateralnim obručima te naušnice, koji nose figuralne aplikke. Sve spomenute trakaste aplikke, koje nose još svježe tragove pozlate, dosta su dobro sačuvane. Oštećen je samo jedan krak uzdužne trake na naušnici N 1664, no ovo oštećenje nije znatno, i ni malo ne umanjuje dojam cjelovitosti ukrasnih dijelova ove naušnice.

Posebnu interesantnost i, možemo kazati, poentu ovih naušnica izazivlju pozlaćene srebrne maske, koje su aplicirane s vanjske strane malih traka-obruča, na samim krajevima »čunja«, gdje se ovaj spajao s karičicom. Ove figuralne aplikke (vis. 1,8 cm, šir. 1,2 cm, deblj. 4 mm), koje su izvedene u dubokom reljefu, iskucavanjem, postavljene su tako, da stoje uspravno — okomito na naušnicu — i licem prema vani. Masku je sa stražnje strane obložena odgovarajućom srebrnom plohom, koja je zaletovana i s njom čini jednu cjelinu. Najolikog je oblika, sa šiljastom stranom prema dolje. Središnji dio ovoga ovala ispunja sama reljefna maska (T. III, sl. 4) sa zanimljivom modelacijom glave: Udubljena brazda ide, ravno, sredinom čela i označuje granicu lica i kose (?), koja je izražena nizom paralelnih uspravnih brazda, u pravcu tjemena. Mišljenja smo, da se ovdje ipak vjerojatnije radi o kosi i naglašenim joj pramenovima nego o kapi. Oči su predstavljene reljefnim kolutićima, koji su naglašeni odgovarajućim vanjskim i nutarnjim udubljenjima. Nos, koji ide u istoj — krivoj — liniji sa čelom sve do usta, gotovo da i nije posebno naglašen (najvećim dijelom ga uokviruju oči koje mu daju i modelaciju), osim što mu donji kraj ističu dvije male točkice, u kojima možemo prepoznati nozdrve. Ispod toga dana su — prilično realistički — usta, koja su naglašena horizontalnim udubljenjem, s proširenim krajevima. Modelacijom usta zgodno je istaknuta donja usna i brada. Ispod ovoga nazire se mali reljefni trokut, koji lomi kontinuitet okvira, predstavljajući, valjda, vrat ili nešto slična. Oko maske je 1—2 mm široka ovalna ploha, koja je potpuno ravna te čini skladan okvir i kontrast odveć naglašenom reljefu glave. Kao prelaz od duboka reljefa ove ka ravnom obodu aplikke, u plitkom reljefu ide oko glave, u ovalu, uska traka, koja je priprosto ornamentirana nizom graviranih zračastih zarezah. Sličan ornament tekao je i vanjskim obodom aplikke, ali mu se tragovi danas jedva naziru. Sve aplikke nisu se jednako

dobro sačuvala (jedna na naušnici N 1663 potpuno fali, dok joj je i druga, sačuvana, pri dnu nešto oštećena), ali ipak dozvoljavaju da se na njima prate svi opisani figurativni i dekorativni elementi, koji čine osnov ove zanimljive kompozicije.

Ni ove naušnice, u obliku i dekoraciji kako su nam dane, nemaju bližih analogija, s kojima bismo ih mogli izravno povezati. Istina, naušnice čunjasta tipa nisu nepoznate na našem području. Z. Vinski je — kako smo spomenuli — nedavno objelodanio par zanimljivih takovih naušnica iz Erduta, koje je — upoređujući ih s naušnicom slična oblika i tipa iz Radolišta — datirao u 5. st., t. j. na prelazu iz kasno-halštatskog u rano-latensko doba.¹² Upozorili bismo ovdje uzgred na jednu malu, srebrnu naušnicu iz Glasinca,¹³ koja — poput erdudskih — ima čunjast oblik, s krajevima, u vidu konusa, obvijanim žicom. (Na slobodnom trokutu »čunja«, između ovih namota, nalazi se ornament — kako izgleda u filigrani — u vidu spiralno zamotane vitice.) Na ovu naušnicu izgleda da Vinski nije obratio pažnju tražeći analogije naušnicama iz Erduta. Ne ćemo se upuštati ovdje u problematiku putova i načina prodiranja tipa čunjastih naušnica na naše, t. j. staro ilirsko područje. Za erdudske i radolištske naušnice, kojima Vinski odriče ilirsko porijeklo, držeći ih grčkim, upravo jonskim importom, dao je pisac tamo dosta objašnjenja,¹⁴ koja će se donekle moći primiti i za naše naušnice. Mi ćemo se zadovoljiti da ovdje utvrdimo samo one analogije — uglavnom u dekoraciji — koji će naše naušnice neosporno označiti domaćim proizvodom i pretpostaviti na ilirskom području postojanje lokalnih radionica nakita, bez obzira što te radionice rade pod nesumnjivim grčkim utjecajem. Čini nam se da za to imamo dosta opravdanja i izravnih potvrda.

Već je, kad je bilo riječi o prethodnoj naušnici s jantarskim zrnom, bilo upoređenja s ovim ovdje naušnicama, koje imaju toliko zajedničkoga, da se ne može osporiti ista tehnika okivanja (tamo jantarske jagode, ovdje srebrna čunja) uskim srebrnim — pozlaćenim — trakama. Ova je, naime, tehnika na nakitu iz naših krajeva zapažena dosada samo kod onoga sa japodskog područja. Bilo kao način dekoracije, bilo pak kao proizvod za se — obzirom na istovjetne tehnike njihova pravljenja te na ornamentalne elemente — sve te trake pokazuju neobičnu srodnost i povezanost. Drugi elemenat, koji naše naušnice u stanovitom vidu povezuje, jest

¹² N. mj. (str. 67).

¹³ Objelodanio ju je F. Fiala u Glasniku Zem. muzeja B. H. VI, 1894 (*Uspjesi prekopavanja prehistoričkih grobova na Glasincu godine 1894*), str. 721 i d. (sr. str. 753, sl. 55). Isto u Wiss. Mitth. aus B. H. IV, 1896 (*Die Ergebnisse der Untersuchung prähistorischer Grabhügel auf dem Glasinac im Jahre 1894*), str. 3 i d. (sr. str. 26, sl. 61). — Ova je naušnica otkopana u Rudinama (Rusanovići), u gromili III, a nađena je s još dosta drugih predmeta, među kojima ima i latenskog materijala. Naušnicu poznamo, nažalost, samo iz priložena crteža, dok u članku nema podrobnijeg opisa.

¹⁴ N. mj.

upotreba lateralnih aplika, koje su u prvom slučaju bile čisto ornamentalne (rozete), a u drugom figurativne (maske). Baš ove aplike s figurama (maskama), kojima ne znamo pravog tumačenja na nakitu, ako im ne ćemo možda pripisati apotropejsko značenje, daju nam mogućnost da s još više vjerojatnosti pripišemo ove naušnice japodskom umjetnom obrtu i tamošnjim domaćim radionicama. Zoomorfni i antropomorfni ornament obljubljen je motiv dekoracije nakita u nalazima jezerinačkih, ribičkih i prozorskih nekropola. Imamo sačuvan čitav niz primjera, počam od čitavih likova (na pr. lik vojnika sa šljemom koji prikazuje »teneće od zaponka« iz Jezerina¹⁵ ili čitav niz stiliziranih ljudskih likova na nakitu iz Prozora¹⁶) pa do glava i maska, najvećim dijelom iskucanih u srebru, koje ćemo naći također i kasnije na kamenim japodskim spomenicima rimskoga vremena. Sve to, pored očite simbolike i kulturnog značenja, ukazuje na zreli umjetnički smisao i sposobnost prikazivanja ljudske figure, koja se u tako razvijenoj i gotovo realističkoj formi mogla pojaviti samo u jednoj umjetnosti s bogatom tradicijom. Ovdje ćemo obratiti pažnju na nekoliko zanimljivih figuralnih aplika i privjesaka iz triju spomenutih japodskih nekropola, koji se nesumnjivo moraju dovesti u vezu s maskama-aplikama na našim naušnicama. Zanimljiv je u tom pogledu niz od sačuvanih pet glava-privjesaka sa jednog većeg ukrasnog privjeska iz Jezerina (v. T. II, sl. 5).¹⁷ Nakit je brončan, a glave su na njemu tako modelirane, da su — osim njihove forme — naglašene posebno još samo uši (u vidu perforiranih polukružića) i vratovi. Sličan privjesak, s gotovo istim maskama (naglašena kosa), sačuvao se u nalazu nekropole u Prozoru.¹⁸ No punu analogiju našim maskama nalazimo u jednom »ovalnom srebrnom uresnom tenećetu s iskovanim na odskok ljudskim licem« (T. II, sl. 3) iz Jezerina,¹⁹ koje je nađeno u jednom skeletnom grobu (grob br. 336), zajedno s jednom brončanom certoškom fibulom. »Teneće« ima otprilike dimenzije naših maski (dulj. 1,9 cm, šir. 1,6 cm). U sličnom okviru kao i tamo — sredinu mu ispunja niz malih kuglica — maska je ovdje ipak malo drukčije koncipirana: umjesto ravne linije, koja dijeli kosu (?) od čela, vidimo tu dvije valovite crte, koje se

¹⁵ Glasnik Zem. muzeja B. H. V, str. 78, br. 36 b (v. T. XX, sl. 23); isto Wiss. Mitth. aus B. H. III, str. 73, sl. 87. — Sr. i srebrnu protomu s ljudskom figurom u istoj nekropoli (Glasnik, ibid., T. XXIV, sl. 11; Wiss. Mitth., ibid., str. 150, sl. 437), koja donekle podsjeća na jednu sličnu, loše modeliranu, protomu iz Štrbaca (v. Hoernes, *Srebrni pokladni nalazak iz Štrbaca...*, c. mj., str. 534, sl. 20).

¹⁶ Ljubić, *Popis...*, T. XXII, sl. 132—139.

¹⁷ Glasnik Zem. muzeja B. H., V, T. XI, sl. 7; Wiss. Mitth. aus B. H. III, str. 122, sl. 305. (Na našoj je slici, u crtežu, dan samo donji dio privjeska, s figurama.)

¹⁸ Ljubić, *Popis...*, T. XXII, sl. 141.

¹⁹ Glasnik Zem. muzeja, n. sv., T. XXIV, sl. 16 (uz str. 391); Wiss. Mitth., n. sv., str. 144, sl. 388.

sastaju u sredini, dijeleći kosu na dva dijela. Sama kosa je ovdje drukčije izražena (slobodnim valovitim crtama), što bi se — u poređenju s našim maskama — moglo tumačiti ili kosom ženske osobe ili pak tako da na našim maskama imamo zaista kapu.²⁰ Zanimljivo je da je i modelacija lica i njegovih dijelova — naročito očiju — ovdje drukčija, ukoliko ne vara crtež objelodanjen na spomenutom mjestu. Umjesto dvaju koncentričnih krugova ovdje vidimo ovalne oči s posebno istaknutim obrvama. Druga takva, no sasvim mala »plojka«, također od srebra (vis. 7 mm; v. T. II, sl. 4),²¹ ima naprotiv istu modelaciju i isti traitement očiju (dva koncentrična kružića) i kose (kape [?]: lepezaste crte sa strogo odijeljenom granicom prema čelu) kao i maske-aplike na našim naušnicama. Ova plojka, koja potječe također iz jezerinačke nekropole (grob 278), ima u obliku, modelaciji i dimenzijama sličnost s drugom jednom maskom, postavljenom u više puta uokvirenoj (motiv biserâ i koncentričnih krugova) okrugloj pločici od srebra, nađenoj u nekropoli u Ribiću (grob 56).²² Na osnovi ovoga mogli bismo možda i za prethodnu plojku pretpostaviti sličnu funkciju i namjenu. Ribićka nekropola dala je još nekoliko zanimljivih maski, koje su — što je naročito interesantno — nađene u istom grobu s prethodnom. Radi se, naime, o četiri srebrna privjeska, koji u sredini imaju čovječju, upravo žensku masku (»weiblichen Masken«), oko koje su unaokolo pravilno nanizane četiri polukružne kape.²³

²⁰ Mi smo se naprijed već izjasnili u prilog kosi, ali to naše mišljenje ne predstavlja nipošto definitivnan sud. Ako bismo tu zaista imali kapu, morali bismo — po našem mišljenju — vidjeti u njoj vojničku kapu (kacigu), ma da je prilično neobično dovoditi u vezu ovakove ukrasne predmete s vojničkim emblemima i znakovima. Vidjeli smo, istina je, da se likovi vojnika javljaju kao dekoracija nekih ukrasnih predmeta, ali nam njihova prava namjena nije poznata. Moglo bi se ipak ovdje upozoriti na jedan detalj, koji onaj rebrasti dio glave naših aplika približuje — u izvjesnom smislu — donjem dijelu kacige jednog japodskog ratnika, prikazanog na ulomku reljefa iz Jezerina (v. Glasnik Zem. muzeja, n. sv., str. 578, sl. 55, Wiss. Mitth., n. sv., str. 182 [br. 3], sl. 594; *ibid.*, str. 516 i d. članak M. Hoernes, *Vorrömischer Grabstein von Jezerine*; T. XII). Na ovom reljefu — koji po Hoernesu ide u prelazno doba iz kasnog Halštata u rani Laten, a po Sergejevskom (*Japodske urne*, Glasnik Zem. muzeja N. S., IV—V [1950], str. 45 i d.) pripada rimskom vremenu — oči su, poput onih na našim aplikama, predstavljene običnom kružnicom.

²¹ Glasnik Zem. muzeja, n. sv., T. XXIV, sl. 10; Wiss. Mitth., n. sv., str. 129, sl. 545.

²² Glasnik Zem. muzeja X, str. 636, sl. 9; Wiss. Mitth. VII, str. 11, sl. 9. — Među materijalom iz ribičke nekropole, u sarajevskom Muzeju, izložen je i jedan mali brončani privjesak s čovječjom glavom (koliko nam je poznato u spomenutom izvještaju o nalazima u ovoj nekropoli nije publiciran), koji ima sličan traitement kose i očiju, koje su, samo, ovdje predstavljene dvjema koncentričnim elipsama.

²³ Glasnik Zem. muzeja, n. sv., str. 636, sl. 11 a, b; Wiss. Mitth., n. sv., str. 11, sl. 11 i 11 a.

Ne iscrpljujući sve ovakove primjere i analogije, koje smo zasada mogli utvrditi uglavnom na japodskom etničkom području, mislimo da smo i s ovih nekoliko izrazitijih potvrda mogli ukazati na vjerojatno porijeklo naših naušnica s maskama. Maskama se u našim krajevima, vjerojatno kao grčki import, pojavljuje po prvi put u plemenitoj kovini u grobovima u Trebeništu,²⁴ još u toku šestog stoljeća prije n. e. Od trebeniških pravih maski, preciznih i suptilnih u modelaciji, do naših japodskih maski-privjesaka i aplika prilično je dug put, ali nam on očito kazuje, da su se u međuvremenu zbile mnoge važne stvari na polju umjetničkog importa i obrta. Nekad isključivo importirani umjetnički proizvodi, koji su u ilirsku unutrašnjost prodirali preko Makedonije i iz grčkim gradova na jadranskom primorju (potvrda su nam, uz ostalo, i grčke vaze nađene u grobovima u Jezerinima i Ribiću),²⁵ postali su svojina i tekovina domaćih ilirskih radionica. Ove su, naročito u dolini gornje Une — naseljenoj ilirsko-keltskim Japodima (a velik udio u visokoj tehničkoj i umjetničkoj proizvodnji moramo pripisati baš tom keltskom elementu) — ostavile prekrasne primjerke nakita i ostalih predmeta umjetničkog obrta, rađenih u svim onda poznatim tehnikama, među kojima prvo mjesto u obradi plemenita metala zauzima iskucavanje.

I maske i navedeni običaj okivanja nakita iskucanim (pozlaćenim) srebrom, koji nas vode u središte japodskog područja, imaju svoje prve uzore u umjetničkim radionicama klasičnog svijeta.²⁶ Ali estetska i tehnološka analiza naših naušnica jasno u njima prepoznaje ruku domaćih majstora, koji su se trudili da

²⁴ Za trebeništske nalaze — i posebno maske — sr. pored glavna izvještaja od B. Filowa (*Die archaische Nekropole von Trebenishte am Ochrida-see*, Berlin 1927) niz Vulićevih naknadnih izvještaja, naročito one objelodanjene u *Jahreshefte des Oesterr. archäol. Inst.* XXVII (1932), str. 1 i d. (v. sl. 1), XXVIII (1935), str. 164 i d. (v. sl. 72) te u *Jahrbuch des Deutschen archäol. Instituts* 45 (1930), *Archäol. Anzeiger*, str. 276 i d. (v. sl. 1), 48 (1935), *Archäol. Anzeiger*, str. 459 i d. — Zanimljivo je da neki likovi, kao na pr. Gorgone i sfinğa na zlatnim papučama (v. *Ö. Jh.* XXVII, n. mj. sl. 4—6), imaju oči točno onako izražene kako ih imaju maske na našim naušnicama.

²⁵ Sr. za ove vaze Glasnik Zem. muzeja V, T. XLVII (Jezerine) i X, str. 641, sl. 20 (Ribić), *Wiss. Mitth.* III, str. 149, sl. 452, str. 179, sl. 584 (Jezerine) i VII, str. 17, sl. 20 (Ribić). — Za utjecaje grčke umjetnosti na razvoj umjetnosti ilirsko-keltskih Japoda sr. navedeni rad D. Sergejevskoga. Sergejevski, koji tamo datira japodske urne i kompozicije na njima u rimsko doba (»uprkos nesumnjive zavisnosti od grčke arhaičke umjetnosti«), dao je tim radom odličan prilog proučavanju ilirske umjetnosti i njenih veza s arhajskom grčkom umjetnošću, koje se dadu slijediti još na kamenim spomenicima rimskog doba.

²⁶ Naročito su zanimljive u tom pogledu neke zlatne etruske fibule tipa *a sanguisuga*, kojima je samo ta dekoracija izvedena neuporedivo bogatijim ornamentalnim sredstvima (up. već spomenuti članak S. Reinacha u *Daremberg-Saglio, Dictionnaire...*; v. sl. 2998 na str. 1107). To je još jedna potvrda da je ta dekoracija proizišla iz arhajske klasične baštine, koja se podjednako širila različitim područjima Mediterana.

što sretnije i potpunije oponašaju svoje velike uzore i importirane umjetničke predmete. Za njihove prilike oni su potpuno uspješni, ostavljajući nam, evo, i u ovim našim naušnicama dokaz visokog kvaliteta svoga obrta.

Tako promatrane, ove naušnice imaju posebnu vrijednost, i njima pripada naročito mjesto u zasad još uvijek slabo proučenoj i nedovoljno poznatoj ilirskoj umjetnosti.

RÉSUMÉ

Boucles d'oreille au Musée archéologique de Split sorties des ateliers japidiques inconnus

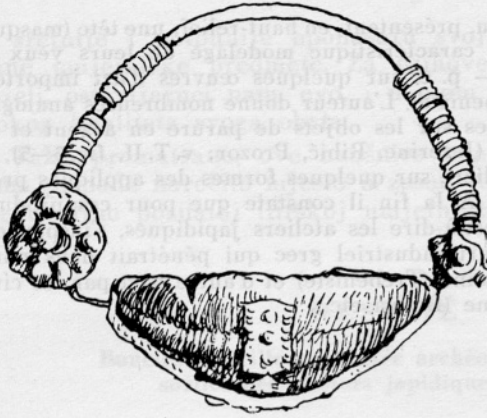
Dans la collection préhistorique du Musée archéologique de Split il y a, parmi la parure d'argent, trois boucles d'oreille (1 + 2) d'argent que nous publions ici. Elles sont très intéressantes tant par leur forme que par leur ornementation, et on ne trouve pas d'analogies plus proches dans les boucles d'oreille de nos lieux connus. Comme l'endroit où la trouvaille fut faite n'est pas connu, l'auteur, s'appuyant sur les comparaisons avec le matériel restant — principalement celui des vallées du cours supérieur du fleuve d'Una (nécropoles illyro-celtiques à Jezerine, à Ribić et à Prozor) — conclue que ces boucles appartiennent aux ateliers du pays, c'est-à-dire aux ateliers japidiques qui, sans doute, étaient sous l'ascendant des exemples classiques (en première ligne grecs).

Dans la première moitié de son article (la boucle d'oreille à la chaînette ovale et à la perle d'ambre) l'auteur traite de cette intéressante boucle d'oreille (T. I, fig. 1 a, b; T. III, fig. 1) pour laquelle il trouve une analogie dans une fibule de Jezerine près Bihac (v. T. I, fig. 3) qui, elle aussi, a une perle d'ambre, comme la boucle d'oreille mentionnée, armée de lames d'argent avec ornement en bosse. Ces lames, aussi bien que les appliques latérales de la boucle d'oreille, étaient dorées, ainsi comme on trouve des traces de dorure sur beaucoup d'objets de parure d'argent de ce ressort.

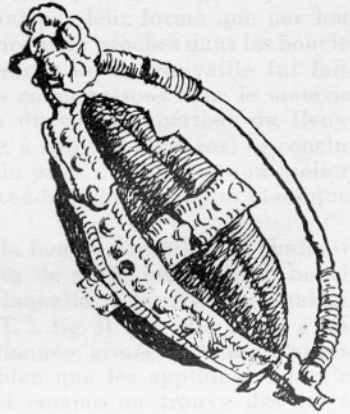
Dans la seconde partie (boucles d'oreille coniques aux appliques figurées) l'auteur publie deux boucles d'oreille d'argent particulièrement intéressantes (T. II, fig. 1, 2; T. III, 2—4) du type *a navicella* avec appliques figurées. Quant à l'ornementation on ne trouve pour ces boucles non plus d'analogies dans les boucles connues de notre pays. En raison de cet ornement (garniture de lames d'argent) l'auteur suppose certain connexe entre elles et la boucle d'oreille à la perle d'ambre décrite plus haut, mais il pense que cette dernière est quelque peu plus jeune, parce que sa perle imite la forme du cône. S. Reinach avait fait déjà depuis longtemps une supposition semblable (Daremberg-Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines s. v. *fibula*) au sujet des fibules de ce type. L'auteur trouve des analogies pour ces boucles dans l'ornementation de quelques boucles d'oreille italiques du type *a navicella* (*a sanguisuga*), où cette ornementation présente des éléments ornementaux plus riches. C'est une preuve indubitable des exemples classiques imités par les ateliers japidiques du pays. Les lames avec lesquelles ces boucles furent garnies, aussi bien que les appliques figurées ont été dorées. Sont particulièrement intéressantes les

appliques ovales qui, au milieu, présentent, en haut-relief, une tête (masque) d'homme. On trouve le très caractéristique modelage de leurs yeux — deux cercles concentriques — p. e. sur quelques œuvres d'art importées dans notre pays du sud (Trebenište). L'auteur donne nombreuses analogies pour les présentations figurées sur les objets de parure en argent et en bronze du terrain japidique (Jezerine, Ribić, Prozor; v. T. II, fig. 3—5), et appelle une attention particulière sur quelques formes des appliques presque identiques de ces lieux. A la fin il constate que pour ces produits d'art les ateliers du pays, c'est-à-dire les ateliers japidiques, s'inspiraient des exemples importés de l'art industriel grec qui pénétrait dans notre pays d'une part par la Macédoine (Trebenište) et d'autre part par les cités grecques du Littoral adriatique (Budva etc.).

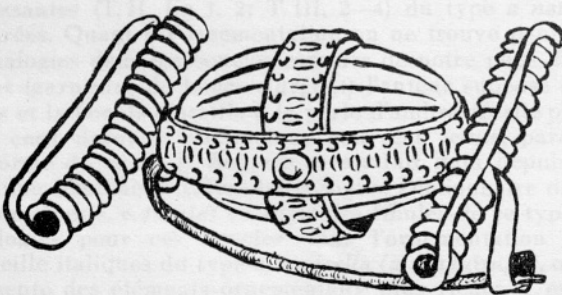

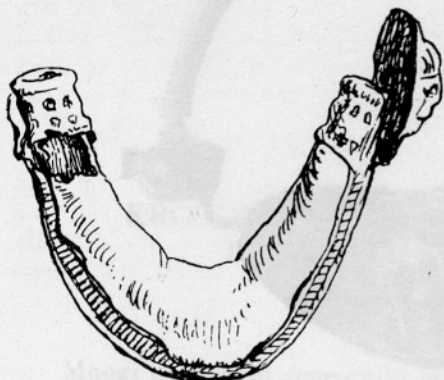
Sl. 1 a
(malo uvečano)

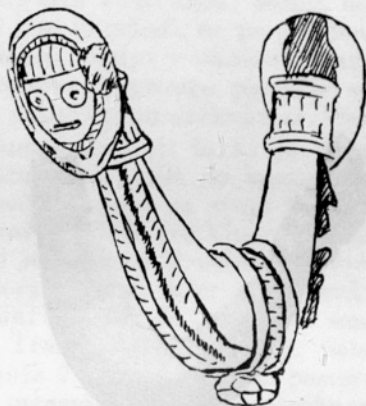
Sl. 1 b.
(malo uvečano)

Sl. 2. Jezerine
(znatno uvečano)

Sl. 1.
(malo uvećano)

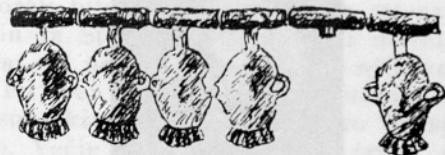
Sl. 2.
(malo uvećano)

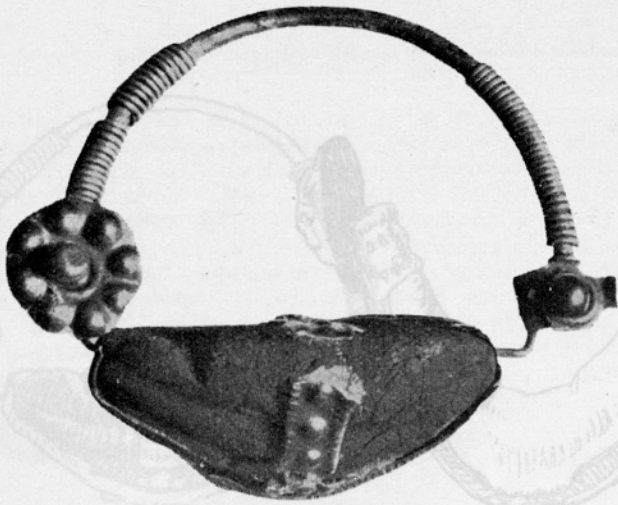
Sl. 3.
Jezerine

Sl. 4.
Jezerine

Sl. 5. Jezerine

Sl. 1.
(dosta uvećano)

Sl. 2.
(malo uvećano)

Sl. 3.
(malo uvećano)

Sl. 4.
(dosta uvećano)